
УДК 811.161.2:81'373.2

СПРОБА ОХОПИТИ НЕОХОПНЕ

М.М. Торчинський. Структура онімного простору української мови: Монографія. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 546 с.;
Структура онімного простору української мови. Частина II.
Функціонування власних назв. – Хмельницький, 2009. – 374 с.

Власні назви становлять невизначену кількість у лексичній системі української мови, тому різні аспекти їх практичного аналізу ще довго будуть не вичерпані. Зокрема, «вічними» є проблеми встановлення етимології давніх онімів, стандартизації нових назв, створення різнотипних загальнонаціональних ономастичних словників тощо. Водночас українська ономастика на початок ХХІ ст. досягла помітних практичних результатів, які гідно представлені у двотомній енциклопедії «Слов'янська ономастика» (Варшава-Краків, 2002–2003), і потребувала монографічного теоретичного узагальнення, яке б відбивало її сучасний стан. Таке дослідження здійснив Михайло Миколайович Торчинський, заявивши про себе як про одного з провідних теоретиків вітчизняної ономастичної науки. Свідченням цьому стала рецензована монографія у двох частинах «Структура онімного простору української мови» (2008 і 2009 рр.), загальним обсягом 920 сторінок, нещодавно захищена докторська дисертація з відповідної теми й активна участь в ономастичному житті України та за її межами.

Уже зі вступу до двох частин і першого розділу першої частини відчувається, що автор кваліфіковано проаналізував здобутки вітчизняних і слов'янських фахівців, запропонувавши власне бачення деяких нерозв'язаних проблем національної теоретичної ономастики, присвячених семантичній і формальній структурі онімів, їх типологічному об'єднанню в певні класи та групи, визначенню статусу та особливостей функціонування в українській мові. На перший погляд видається, що автор прагне охопити неохопне (пор. хоча б залучені до аналізу близько 25 000 власних назв), зловживає використанням чу-

© В.В. ЛУЧИК, 2010

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2010, № 2

135

жих думок, вдаючись до частого цитування, але прочитання праці засвідчило, що він зумів запропонувати не механічну сукупність здебільшого відомих результатів, а їх гармонійний синтез як цілісну систему й сучасну ономастичну теорію.

Відповідно до поставленої мети і завдань монографія чітко структурована. Обидві її частини містять вступ, по три основних розділи, загальні висновки і список використаної літератури. У розділі I «Історія ономастичних класифікацій» першої частини монографії (с. 10–121) викладено теоретичні засади досліджень, пов'язані з аргументацією основних положень щодо сутності й диференційних ознак власних назв, методикою їхнього аналізу й типологією в працях вітчизняних та зарубіжних ономастів. Розглядаючи зазначені аспекти, автор постійно тримає в полі зору основні думки інших дослідників від античності й до сучасності, пропонуючи логічні узагальнення і власні висновки. Завдяки врахуванню особливо важливого для вивчення власних назв зв'язку мовних і позамовних чинників, що свідчить про постійну актуальність для ономастики методу «слів і речей», про який нині чомусь майже не згадують, здобувач наблизився до реалізації сформульованого ним надскладного завдання — «створення універсальної лінгвістичної типології топонімів» (ч. I, с. 31), ширше — універсальної моделі аналізу онімів. Такий усебічний підхід до розгляду різних класів пропріальної лексики дозволив Михайлові Миколайовичу сформулювати у вступі другої частини монографії практично вичерпне визначення власних назв, яке з певними скороченнями і редагуваннями можна використати в лінгвістичних енциклопедіях та ономастичних словниках і довідниках як нормативне: «Власні назви, або оніми, або пропріативи — це периферійно найбільш поширені у мові і мовленні одиниці, якими можуть бути субстантиви (іменники і вжиті у їхньому значенні інші слова, словосполучення і речення), що використовуються для індивідуального називання одиничних денотатів (окремих об'єктів або їхніх сукупностей як єдиного цілого), є соціально зумовленими і суспільно закріпленими, а також вторинними, генетично переважно похідними від апелятивів, виконують передусім номінативну і інформаційну функції, характеризуються опосередкованим зв'язком із поняттями і мають специфічні семантичні, граматичні, функціональні та інші особливості» (ч. II, с. 5–6). Уточнення у зв'язку з ним потребує думка, пов'язана з виділенням двох основних функцій власних назв — номінативної та інформаційної. Не вдаючись до дискусії, відзначимо, що більшість ономастів до таких функцій власних назв справедливо відносить як мінімум три: 1) номінативну (здатність називати); 2) ідентифікаційну (здатність пов'язувати онім з конкретним об'єктом); 3) індивідуалізуючо-диференційну (здатність виділяти об'єкт з класу однорідних і протиставляти його іншим). Щодо інформаційної функції, то вона впливає з ідентифікаційної: без ідентифікації (пов'язування) власної назви з денотатом вона не несе конкретної інформації (наприклад, загальновідомий антропонім *Шевченко* без ідентифікації його з носієм не має точного значення).

Ще один недолік вступу до другої частини, який поширюється і на інші розділи монографії, це надмірна деталізація розглянутих явищ, що, у свою чергу, спричинено згаданим прагненням до створення універсальної моделі аналізу онімів (більшість мовознавців вважає таку класифікацію неможливою). Зокрема, запропонована автором схема аналізу власних назв, яку він реалізував на прикладі гідроніма *Калюс* у басейні Дністра (ч. II, с. 121), містить 37 загалом прийнятних, але обтяжливих для практичної реалізації пунктів.

Другий розділ першої частини (с. 122–274) присвячено систематизації власних назв за характером іменованих об'єктів, у зв'язку з чим запропоновано денотатно-номінативну класифікацію онімів. У ньому на конкретному матеріалі з використанням відповідних термінів, більша частина яких створена самим автором, докладно аргументовано поділ онімного простору на шість онімних полів (вітоніми, топоніми, космоніми, прагматоніми, ідеоніми, ергоніми), які формують денотатно-номінативну структуру цього простору, а також здійснено денотатно-квалітативну типологію пропріальної лексики залежно від біологічних властивостей об'єктів, у зв'язку з чим виділено три групи власних назв: біоніми, абіоніми та гіпобіоніми. Спираючись на чітко виділені логічні категорії й типологічні ознаки онімів, М.М. Торчинський досить переконливо систематизує за ієрархічними зв'язками різні елементи онімного простору, кожен вид яких визначається окремим терміном. З огляду на це центральною проблемою розділу II є систематизація всіх груп власних назв за типологічними ознаками і створення за традиційною схемою «основа грецької або латинської назви денотата + **-онім**» несуперечливого термінологічного апарату як потенціалу ономастичної метамови, який становить сотні, а то й тисячі термінів і в разі необхідності може бути застосований для аналізу найдрібніших типів пропріальної лексики. Варто відзначити, що це непросте завдання автор розв'язав загалом успішно, чим, можливо, полегшить вибір необхідних термінів і теоретичних засад дослідникам часткових різновидів власних назв. Наприклад, до групи означених автором *гідротериторіонімів* віднесено як гіпоніми *інсулоніми* (власні назви островів), *архіпелагоніми* (власні назви груп островів, тобто архіпелагів), *літоніми* (власні назви прибережних об'єктів), з-поміж яких виділено *промінентіоніми* (власні назви мисів та інших виступів у воді), *рифоніми* (власні назви рифів), *пляжоніми* (власні назви пляжів). У багатьох інших групах онімів такі ряди термінів сягають десятків одиниць, у зв'язку з чим постає питання про доцільність їх утворення й можливість використання. Напевно, для окремих вузькогалузевих фахівців подібне термінологічне дроблення може бути прийнятним, але на загал в ономастичній практиці воно надмірно переобтяжує термінологічний апарат і робить його мало придатним для досліджень (пор. приклади на позначення різних видів псевдонімів залежно від характеру денотата, сфери вживання тощо: *міліті-псевдоніми*, *логос-псевдоніми*, *спорт-псевдоніми*, *клерикал-псевдоніми*, *арті-*

псевдоніми, белетристич-псевдоніми, псевдопоетоніми, псевдовіртуалоніми, псевдоінтернетоніми, псевдокомп'ютероніми та ін.). Виходить так, що якщо носій псевдоніма працює в науковій сфері, то в нього *логос-псевдонім*, якщо він одночасно письменник, то цей самий псевдонім є ще й *белетристич-псевдонімом*, якщо хтось інший ужив його псевдонім у художній літературі — це *псевдопоетонім*, а його використання автором у комп'ютерній мережі — міняє статус власної назви на *псевдокомп'ютеронім*. Така деталізація ознак позначуваних явищ порушує визначальні для терміносистеми принципи, у зв'язку з чим подібні ряди можуть бути безкінечними, а їх використання суперечливим і мало реальним. На наш погляд, оптимальною є рекомендація авторів загальнослов'янського довідника «Основен систем и терминология на слованската ономастика» (Скопье, 1983) про те, що термінологія не повинна перевантажуватися спеціальними позначеннями для кожного виду об'єктів. На сьогодні це встановлена позиція практично всіх європейських ономастів, з якою здобувач не погоджується, вважаючи прийнятним використання, крім зазначених, надскладних термінів на зразок *хоробелетристикопоетонім*, який стосується використаного в художній літературі хороніма *Україна: Я вірю в Бога — в Україну* (М. Вінграновський).

Важко погодитися з протиставленням як різних видів власних назв в українській мові вітонімів і біонімів, з віднесенням до пропріальної лексики етніонімів і катойконімів, а також із виділенням в окрему групу онімів локативів, тобто імен у формі кличного відмінка на зразок *Таню, Михайле*, що, можливо, прийнятно для російської мови, де є звернення на зразок *Коль, Тань* (ч. I, с. 124) за відсутності кличного відмінка і стосовно якої виділяють такий клас онімів.

У третьому розділі першої частини (с. 275–470) досліджено становлення й класифікацію власних назв як специфічного класу мовних одиниць. Як і в інших частинах монографії, автор аргументовано використовує традиційні, рідковживані та створені ним терміни, адекватно застосовує заявлені в розділі I теоретичні засади, враховує думки інших дослідників у характеристиці та класифікації онімів за різними критеріями. Відносно переконливо проаналізовано мотиваційну структуру власних назв, локативно-темпоральні атрибути пропріальної лексики, її етимологію та особливості творення. Основним зауваженням до цього розділу є хибне тлумачення мотиваційної структури окремих онімів та їхньої етимології. Наприклад, гідронім *Джур-Джур* у Криму віднесено, з посиланнями на М.Т. Янка, до квалітативних назв, у якій автор убачає звуконаслідувальне походження від незафіксованого тюрк. **dzur-dzur* (ч. I, с. 309), хоч насправді він виник унаслідок онімізації редульованого географічного терміна вірменського походження *джур* «вода, річка» (<*yuro*), який, можливо, пов'язаний з іран. *джу, джуй* «струмок; річка» (див. словник Е.М. Мурзаева, с. 181). Топонім *Поділля* чомусь кваліфіковано як конфіксальну (префіксальну-суфіксальну) назву (ч. I, с. 363), хоч насправді він утворився

лексико-семантичним способом (онімізацією) від розмовного апелювання *поділля* «низовинна місцевість; долина» (ВТССУМ, с. 823), який виник за допомогою суф. *-ьj(е) від *поділ* «низько розташована місцевість, низина» (ВТССУМ, с. 822), а *поділ* — від *діл* «низ, долина» (ВТССУМ, с. 227). Тобто ні на онімному, ні на апелювативному рівні в *Поділля* конфіксації немає. З покликанням на праці К. Тищенка в докторській дисертації, за результатами якої видано рецензовану монографію, надумано віднесено: до італізмів топонім *Солучка*, який споріднений з гідронімами *Солука* і *Слuch* (< псл. *sɔlQkɔ(jv), *sɔlQčɔ «з'єднання (двох річок)», що мають різний ступінь вокалізації зредукованого **ъ**- в префіксі **съ**-; до феннізмів (?) назви *Борзна*, вона ж *Борзенка* (з основою псл. *bɔrzɔ, укр. *борзий* «швидкий»); до ілліризмів гідронім *Горинь* (< псл. *gora «гора» + -in-; пор. д.-р. *горина* «гориста місцевість», яке є морфологічним варіантом твірного для назви річки апелювання); до готизмів топонім *Щира*, який генетично пов'язаний з демінутивом *Щирець*, похідним від географічного терміна *щирець* «чистий пісок» (Шульгач, 1990: 132–133); до аварських і пізніших монгольських назв явно автохонного віантропонічного ойконіма на Сумщині *Ображйівка* (< укр. прізвищева назва *Ображій*), у зв'язку з чим заявлені в рецензованій праці відповідні запозичення подекуди виглядають недостатньо аргументованими. Непереконливими є тлумачення хоронімів *Камбоджа* і *Мозамбік* як патронімічного і посесивного утворень від відповідних імен родоначальника племені та шейха (ч. I, с. 448) тощо. Посилання М. Торчинського на праці інших дослідників у визначенні походження цих та інших власних назв не звільняє його від відповідальності за пропоновану етимологію. Особливо прикро, що часто в мовних питаннях орієнтиром для автора є не дослідження провідних українських та слов'янських ономастів, а фахівців з інших галузей мовознавства або й узагалі нефілологів. Наприклад, непоодинокими є покликання на географів С.Д. Бабишина, Т.Г. Кунач, Л.В. Петринку, М.Т. Янка, з яких двоє останніх є авторами навчальних або науково-популярних праць для школярів і вчителів. Зокрема, досить часто використовуваний М. М. Торчинським «Топонімічний словник-довідник Української РСР» 1973 р. та його пізніше (1998 р.) перевидання визнані ономастами як незадовільні лінгвістичні видання (див. рецензію Є.С. Отіна в №6 журналу «Мовознавство» за 1974 р., статтю В.В. Лучика в №№3–4 цього ж журналу за 2009 р. та ін.).

Не зрозуміло, чому власні назви *Перун*, *Кілія*, *Світязь* та ін. (ч. I, с. 297–298), що досить переконливо пояснені в працях сучасних ономастів, без належної аргументації кваліфіковано як назви з гіпотетичною етимологією. Схильність М.М. Торчинського до надмірного членування досліджуваних одиниць спричинилася до введення ним менш прийняттого порівняно з традиційною трирівневою класифікацією авторського поділу словотвірних типів за продуктивністю на 7 груп: 1) гегемонійна — понад 75%; 2) максимальна — 50%–75%

(який же тут максимум?); 3) висока — 25%–50% (чому висока, коли відсоток становить менше половини?); 4) середня — 5%–25% (середній — це 50% або близький до цього показник); 5) низька — 1%–5%; 6) мінімальна — менше 1%; 7) нульова — відсутність дериватів (ч. I, с. 389).

Для об'єктивнішої систематизації мотивів номінації варто було використати класифікацію онімів за **принципами номінації**, які є найзагальнішими мотиваційно-семантичними категоріями, що об'єднують власні назви за трьома характеристиками об'єкта: 1) за відношенням до людини й суспільства; 2) за відношенням до інших об'єктів; 3) за внутрішніми рисами і властивостями.

Основний текст другої частини монографії присвячений функціонуванню онімів у мовному просторі. Він досить великий за обсягом, але водночас викликає найменше застережень. Автор побудував і чітко реалізував схему всебічного аналізу власних назв залежно від їхніх стилістичних особливостей (ч. II, с. 15–156), сфери вживання (ч. II, с. 157–200), формальної структури (ч. II, с. 201–242) і денотатно-квалітативної типології (ч. II, с. 301–326). Тут він виявив широку обізнаність у розгляданій проблематиці й досить глибоку інтерпретацію фактичного матеріалу. На прикладі великого масиву власних назв М.М. Торчинському вдалося досить повно розкрити функціонально-стилістичне розмаїття української мови й потенціал онімів у її системі. З важливих аспектів поза увагою залишилася лише проблема співвідношення історичних назв і перейменувань, яку можна було розглянути у зв'язку з варіантами онімів і кодифікуванням пропріальних одиниць. Зауваження до цієї частини монографії зумовлене невдалою спробою автора запропонувати власну класифікацію замість апробованої в ономастичній літературі. Це стосується відхилення ним поділу власних назв за поширенням, який виглядає оптимальним у Ю.О. Карпенка: 1) глобальні; 2) інтернаціональні; 3) національні; 4) контактні; 5) локальні (місцеві), і введення непереконаливої власної класифікації в якій виділено: 1) загальновідомі; 2) регіонально відомі; 3) локально відомі; 4) маловідомі оніми. Використані в ній означення свідчать, що така класифікація може стосуватися суспільної відомості, а не поширеності пропріальної лексики.

Загалом рецензована праця справляє враження цілісного дослідження актуальної для української ономастики проблеми, яке, попри дискусійні моменти, займе належне місце в українському мовознавстві.

Василь Луцик (м. Київ)

Vasyl' Luchyk (Kyiv)

AN ATTEMPT TO SEIZE UNSEIZED

Book review on: *M.M. Torchynskyi. Struktura onimnoho prostoru ukrayins'koyi movy: monografiya.* — Khmel'nyts'kyi: Avist, 2008. — 546 s.; *Struktura onimnoho prostoru ukrayins'koyi movy. Chastyna II. Funktsionuvannya vlasnykh nazv.* — Khmel'nyts'kyi, 2009. — 374 s.